

سید محمد

۱۴۹۷ - ۲۰۲۷

دانشگاه سیستان و بلوچستان
تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در (رشته تاریخ گرایش ایران دوره اسلامی)

عنوان:

بررسی تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خراسان جنوبی از انقلاب مشروطه تا سقوط رضا شاه

استاد راهنما:

دکتر مسعود مرادی

استاد مشاور:

دکتر عباس سرافرازی

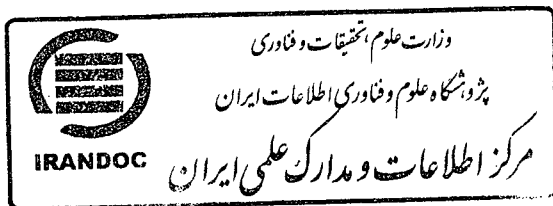
تحقیق و نگارش:

حسین شبانی

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

۱۳۸۹/۱۰/۱۴

مهر ۱۳۸۹

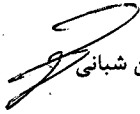

۱۴۹۹۷۰

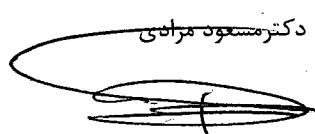
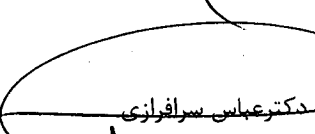
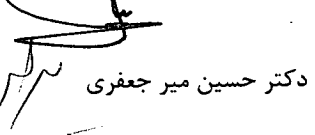
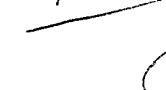
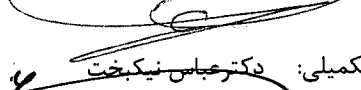

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان بررسی تحولات سیاسی اجتماعی و فرهنگی جنوب خراسان از انقلاب مشروطه تا سقوط رضا شاه قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد تاریخ توسط دانشجو حسین شبانی با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر مسعود مرادی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

حسین شبانی

این پایان نامه ... واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ ... توسط هیئت داوران بررسی و درجه ... به آن تعلق گرفت.

تاریخ	امضاء	نام و نام خانوادگی	
		دکتر مسعود مرادی	استاد راهنما:
		دکتر مسعود مرادی	استاد راهنما:
		دکتر عباس سرافرازی	استاد مشاور:
		دکتر حسین میر جعفری	داور ۱:
		دکتر محمد پیری	داور ۲:
		دکتر عباس نیکبخت	نماینده تحصیلات تکمیلی:

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب حسین شبانی تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: حسین شبانی

امضاء

تقدیم به:

همه ی کسانی که در طول تاریخ پر فراز و نشیب میهن عزیز جان خویش را در راه آزادی و عدالت فدا نمودند و با نثار خون خویش نام نیک به جای گذاشتند.

سیاسگزاری

از همه ی عزیزانی که در انجام رساله همکاری دلسوزانه نموده به خصوص از جناب آقای دکتر مسعود مرادی و جناب آقای دکتر عباس سرافرازی که با پیگیری مجدانه نقش مهمی در تدوین رساله بر عهده داشتند، صمیمانه قدر دانی می شود. همچنین از جناب آقای دکتر حبیب بیابانگرد که علی رغم مشکلات فراوان با صبر و متانت خویش مرا در انجام این کار همراهی نمودند کمال تقدیر و تشکر را دارم.

چکیده:

جنوب خراسان در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار بوده است. پرداختن به تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به دلیل دگرگونی های سیاسی منطقه درحد فاصل انقلاب مشروطه تا سقوط رضا شاه بسیار مهم می باشد. موقعیت استراتژیکی این ناحیه بر ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی منطقه تاثیر گذاشته است.

در این پژوهش رابطه جنوب خراسان با حکومت مرکزی ایران در این دوره مورد بررسی قرار گرفته و به شوکت الملک وارث اصلی حاکمیت خاندان علم در جنوب خراسان پرداخته شده است و چگونگی غلبه او بر مشکلات و موانعی چون نقش قدرت های فرمانطقه ای و دول استعمارگر روسیه و انگلستان ، حملات و غارت طوایف بلوچ ، افغان و رقابت با برادر و برادرزادگان خود می باشد. علاوه بر این تشکیلات سیاسی ، اداری و تحولات اجتماعی ، فرهنگی آن دوره و سرانجام نقش جنوب خراسان در تحولات یکصد سال اخیر ایران از جمله انقلاب مشروطه ، جنگ جهانی اول ، تغییر حاکمیت قاجاریه به پهلوی مدنظر است.

نتایج نشان داد به دلیل موقعیت استراتژیکی جنوب خراسان مورد توجه دول بیگانه جهت دست یابی به اهداف سیاسی (هندوستان) و رقابت های تجاری خود در منطقه قرار گرفته است. دولت مرکزی نیز در این زمان بیش از پیش در جهت استقرار و تقویت حضور خود در منطقه برآمده و به دنبال آن ما شاهد تاسیس سازمان ها و نهادهای دولتی در جنوب خراسان می باشیم که در ساماندهی تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این در جنوب خراسان منطقه موثر واقع شد.

کلید واژه: جنوب خراسان، خاندان علم، انگلستان، روسیه، آلمان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
فصل اول: اوضاع جغرافیایی جنوب خراسان	
۷	الف) موقعیت و وسعت
۷	ب) نواحی کوهستانی
۷	ج) سرزمین های هموار
۸	د) آب هوای
۹	۱- عوامل مؤثر بر آب و هوای
۹	۱-۱ عرض جغرافیایی
۹	۱-۲ تأثیر کویر لوت در آب و هوای
۹	۱-۳ تأثیر توده های هوا
۱۰	۱-۳-۱- توده هوای سرد قطبی
۱۰	۱-۳-۲- توده هوای مرطوب غربی و جنوب غربی
۱۰	۱-۳-۳- توده هوای جنوب شرقی (موسمی)
۱۰	۱-۳-۴- توده هوای گرم و خشک
۱۰	۱-۳-۵- بادهای ۱۲۰ روزه سیستان
۱۰	ه) پوشش گیاهی
۱۰	۱- پوشش گیاهی بیابانی و کویری
۱۰	۲- پوشش گیاهی نیمه بیابانی و کوهپایه ای
۱۱	۳- پوشش گیاهی در نواحی کوهستانی
فصل دوم: اوضاع سیاسی جنوب خراسان	
۱۳	اوضاع سیاسی جنوب خراسان در دوره باستان تا سقوط زندیه
۱۳	ب) در دوره اسلامی
۱۴	اوضاع سیاسی جنوب خراسان در دوره قاجار
۱۵	الف) از آغامحمد خان تا ناصرالدین شاه
۱۵	ب) در عهد ناصری
۱۶	۱- امیر اسدالله خان علم (حسام الدوله)
۱۶	۲- امیر علم خان سوم (حشمت الملک)
۱۷	۳- مرز بندی ایران و افغانستان
۱۷	ج) امیر علی اکبرخان (حشمت الملک) و امیر اسماعیل خان (شوکت الملک)
۲۰	تحولات سیاسی جنوب خراسان از انقلاب مشروطه تا انقراض پهلوی اول
۲۰	الف) از انقلاب مشروطه تا پایان استبداد صغیر

- ۱- رقابت دو برادر در دادن هدیه به مقامات بالا..... ۲۲
- ۲- استبداد صغیر و تاثیر آن بر اوضاع سیاسی جنوب خراسان..... ۲۴
- ب) اوضاع سیاسی جنوب خراسان از پایان استبداد صغیر تا سقوط قاجار..... ۲۷
- ۱- حاکمیت یک ساله حسام الدوله..... ۳۲
- ۲- جنگ جهانی اول و تاثیرات آن بر جنوب خراسان..... ۳۲
- ۱-۲- حضور نیروهای آلمانی در جنوب خراسان و اثرات آن..... ۳۴
- ۳- نقش شوکت الملک در قیام کلنل محمدتقی خان پسیان..... ۴۴
- شوکت الملک و کودتای سفید..... ۴۶
- ۱-۳) رابطه شوکت الملک با قوام السلطنه در پیرامون قیام کلنل..... ۴۶
- ۲-۳) رابطه کلنل محمد تقی خان و شوکت الملک..... ۵۲
- ۳-۳) استقلال خراسان..... ۵۵
- ۴-۳) تلاش برای دیدار درگدار (گردنه) سلیمان..... ۵۷
- ج) اوضاع سیاسی جنوب خراسان از کودتای ۳ اسفند ۱۲۹۹ تا سقوط رضاه شاه..... ۵۸
- زمینه های شکل گیری سیاست های استعماری در جنوب خراسان..... ۶۱
- رابطه خاندان علم با انگلیس..... ۶۶
- الف) قبل از مشروطه..... ۶۶
- ۱- روابط خارجی امیر علم خان سوم (حشمت الملک) با انگلستان..... ۶۷
- ۲- رابطه با انگلیس زمان شوکت الملک اول و حشمت الملک دوم..... ۶۷
- ۳- کنسولگری انگلیس در بیرجند..... ۶۸
- ب) بعد از انقلاب مشروطه..... ۶۹
- ۱- رقابت انگلیس و روسیه در زمان شوکت الملک اول و حشمت الملک..... ۶۹
- ۲- رابطه انگلستان با شوکت الملک دوم..... ۷۵
- رابطه با افغانستان..... ۷۵
- روابط سیاسی بین شوکت الملک با حکام غرب افغانستان..... ۷۶

فصل سوم : اوضاع اجتماعی

- الف) اوضاع اجتماعی و اقتصادی جنوب خراسان قبل از مشروطه..... ۸۲
- ب) اوضاع اجتماعی همزمان با روی کار آمدن شوکت الملک تا سقوط قاجار ها..... ۸۴
- ۱-۱- تأثیرات رقابت شوکت الملک و حشمت الملک را بر اوضاع مردم..... ۸۷
- ج) رقابت انگلیس و روسیه همزمان با استبداد صغیر و تاثیر آن بر اوضاع اجتماعی این منطقه..... ۸۸
- د) انواع اراضی کشاورزی..... ۸۹
- ه) مالیت و شیوه مالیات گیری..... ۹۹
- و) اوضاع تجاری جنوب خراسان..... ۱۰۳
- ۱- اهمیت تجاری منطقه..... ۱۰۳
- ۲- کالای وارداتی جنوب خراسان..... ۱۰۷
- ۳- کالاهای صادراتی جنوب خراسان..... ۱۰۸

- د) راههای تجاری..... ۱۰۸
- ح) حملات و غارت های طوایف بلوچ و اثرات آن بر اوضاع اجتماعی..... ۱۱۱
- ز) وضعیت بهداشتی..... ۱۱۶

فصل چهارم : اوضاع اداری جنوب خراسان

- الف) کارگزاری امور خارجه جنوب خراسان..... ۱۱۹
- ب) اداره تذکره جنوب خراسان..... ۱۲۱
- ج) اداره گمرک..... ۱۲۳
- مراکز گمرکی جنوب خراسان..... ۱۲۴
- ۱- گمرک یزدان..... ۱۲۴
- ۲- گمرک شاهرخت..... ۱۲۴
- ۳- گمرک آواز..... ۱۲۵
- ۴- گمرک درح..... ۱۲۵
- ه) آموزش پرورش..... ۱۲۵
- ۱- ویژگی هلی مدرسه شوکتیه..... ۱۳۳
- ۱-۱- رایگان بودن تحصیل..... ۱۳۳
- ۱-۲- معلمان مدرسه..... ۱۳۴
- ۱-۳- اتحاد حوزه با مدارس نوین..... ۱۳۶
- ۱-۴- توجه به آموزش دختران..... ۱۳۶
- ۱-۵- بنیان عالم و آگاه..... ۱۳۷
- ۱-۶- تامین هزینه ها..... ۱۳۷
- ۲- محمد ولی اسد و اقدامات فرهنگی وی..... ۱۳۸
- ۲-۱- توسعه مدارس..... ۱۳۹
- ۲-۲- نقش محمد ولی اسدی و مدارس علوم دینی..... ۱۴۱
- ۳- وضع تعیم و تربیت جنوب خراسان از سال ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ش..... ۱۴۲
- و) طبقات اجتماعی..... ۱۴۴
- ۱- امیران و اشرف..... ۱۴۵
- ۲- روحانیون یا رهبران دینی مردم..... ۱۴۶
- ۳- ملاکان..... ۱۴۶
- ۴- کشاورزان..... ۱۴۷
- ۵- اصناف و صاحبان حرفه..... ۱۴۷
- ۶- صنعتگران و پیشه وران..... ۱۴۸
- ۷- بنایان..... ۱۴۹
- ۸- اشترداران..... ۱۴۹
- ۹- قالی باف ها..... ۱۴۹
- ۱۰- نظامیان..... ۱۴۹

۱۵۰.....	د) تشکیلات نظامی
۱۵۹.....	۱- انواع اسلحه.....
۱۶۰.....	۲- جماز سوار.....
۱۶۰.....	۳- سوار نظام.....
۱۶۱.....	۴- نظمیه.....
۱۶۲.....	۵- توپ خانه.....
۱۶۳.....	پست و تلگراف خانه.....
۱۶۵.....	نتیجه.....
۱۶۸.....	فهرست منابع.....
۱۷۲.....	ضمائم.....

فهرست اسناد(تصاویر)

- تصویر شماره ۱: ۶
- تصویر شماره ۲: ۱۱
- سند شماره ۳: نامه شوکت الملک به یکی از بزرگان بیرجند و بیان اقدامات حسام الدوله برضدش در تهران ۱۲۹
- سند شماره ۴: روابط دوستانه حسام الدوله با انگلیسی ها ۱۳۰
- سند شماره ۵: گرفت غرامت انگلیسی ها از حسام الدوله به خاطر عدم امنیت و غارت اموال آنها(در زمان حاکمیت یک ساله وی) ۱۳۱
- سند شماره ۶: رابطه حسام الدوله با افغانستان و بحث در مورد سرقت های که نواحی مرزی اتفاق می افتاد ۱۳۳
- سند شماره ۷: نامه قونسول روسیه به شوکت الملک مبنی بر تأمین علوفه مورد نیاز آنها ۱۷۸
- سند شماره ۸: نامه بهایی های دزد اب (زاهدان) به شوکت الملک و اهداء یک جلد کتاب؟؟ به وی ۱۷۹
- سند شماره ۹: شکایت اهالی از رشد بهایت در منطقه و اقدامات آنها علیه مسلمانان ۱۸۰
- سند شماره ۱۰: نامه مصباح الدیوان به شوکت الملک و گزارش از بهبود وضع مردم ۱۸۱
- سند شماره ۱۱: نامه مصباح الدیوان به شوکت الملک و تاکید او برای ایجاد نظمی در بیرجند ۱۸۲
- سند شماره ۱۲: نامه مصباح الدیوان به شوکت الملک و تاکید بر بالا بردن حقوق نیروهای نظامی همانند ماموران مالیه ۱۸۳
- سند شماره ۱۳: نامه وابسته سیاسی انگلیس به شوکت الملک و تلاش وی از منصرف کردن وی از فرستادن مصباح الدیوان برای حل مشکل کلنل محمد تقی خان پسیان با دولت ۱۸۴
- سند شماره ۱۴: اقدامات مصباح الدیوان همزمان با جنگ جهانی اول در رابطه با دولت های انگلیس و آلمان و تلاش برای بهبود مایحتاج مردم ۱۸۶
- سند شماره ۱۵: اعتراض مصباح الدیوان از رفتار بد نیروهای مالیه با مردم ۱۸۷
- سند شماره ۱۶: اعتراض مصباح الدیوان از اقدامات مخرب رییس قشون جنوب خراسان ۱۸۸
- سند شماره ۱۷: نامه مصباح الدیوان به شوکت الملک و گزارشی از بهبود وضع مردم ۱۸۹
- سند شماره ۱۸: گزارش مصباح الدیوان از وضع امنیتی جنوب خراسان به شوکت الملک ۱۹۰
- سند شماره ۱۹: تلگراف وزیر داخله به شوکت الملک و تلاش در حل اختلاف وی و حسام الدوله ۱۹۱
- سند شماره ۲۰: تلگراف وزیر داخله به شوکت الملک و تلاش در حل اختلاف وی و حسام الدوله ۱۹۲
- سند شماره ۲۱: سرباز گیری ۱۹۳
- سند شماره ۲۲: رابطه شوکت الملک با کنسولگری انگلیس ۱۹۴
- سند شماره ۲۳: اعتراض تجار بیرجند از تعطیلی نظمی بیرجند و عدم امنیت در شهر ۱۹۵
- سند شماره ۲۴: اعتراض تجار بیرجند از تعطیلی نظمی بیرجند و عدم امنیت در شهر تهدید مبنی بر اینکه مالیات نخواهند داد ۱۹۶
- سند شماره ۲۵: رابطه شوکت الملک با کنسول روسیه ۱۹۷
- سند شماره ۲۶: اختلاف شوکت الملک و نظام العلما رییس اوقاف بیرجند ۱۹۸
- سند شماره ۲۷: اختلاف شوکت الملک و نظام العلما رییس اوقاف بیرجند ۱۹۹
- سند شماره ۲۸: اختلاف شوکت الملک و نظام العلما رییس اوقاف بیرجند ۲۰۰
- سند شماره ۲۹: تلاش مصباح الدیوان برای حل مشکلات مدیر مدرسه ۲۰۱
- سند شماره ۳۰: تلاش مصباح الدیوان برای کسب بودجه مدرسه در جنوب خراسان ۲۰۱
- و سیستان از وزارت معارف و دیگر موضوعات ۲۰۲
- سند شماره ۳۱: تلاش مصباح الدیوان برای کسب بودجه مدرسه در جنوب خراسان و سیستان از وزارت معارف و دیگر موضوعات ۲۰۳
- سند شماره ۳۲: استخدام دانش آموزان مدرسه آمریکای بیرجند برای مدارس قایم ۲۰۴
- سند شماره ۳۳: توزیع کتاب بی دانش آموزان محروم ۲۰۵
- سند شماره ۳۴: استفاده از مسئولان سابق جهت بهتر انجام دادن کارها توسط مصباح الدیوان ۲۰۶
- سند شماره ۳۵: نامه مصباح الدیوان به شوکت الملک مبنی بر اصلاح امور نظامی منطقه ۲۰۷
- سند شماره ۳۶: نامه مصباح الدیوان به شوکت الملک و اعتراض به ظلم و ستم ماموران مالی ۲۰۸
- سند شماره ۳۷: تلاش مصباح الدیوان برای اصلاح امور بهداشتی مردم ۲۰۹
- سند شماره ۳۸: شکایت کدخدای بصیران از رفتار مردم با وی به مجلس ۲۱۰
- سند شماره ۳۹: شکایت سالار حسید محمودی از شهابی نماینده اقتصادی دولت در نهبندان ۲۱۱
- سند شماره ۴۰: پیگیری شکایت سالار حسید محمودی توسط وزارت دارایی و مجلس ۲۱۲
- سند شماره ۴۱: دستور مجلس به محمد علی منصف نماینده بیرجند در مجلس شورای ملی و ابلاغ سیاست های مالیات دولت و انجام آنها در جنوب خراسان ۲۱۳

- سند شماره ۴۲: اعتراض محمد علی منصف به کمبود وگرانی نفت در جنوب خراسان..... ۲۱۴
- سند شماره ۴۳: پیگیری مجلس و وزارت دارائی جهت حل مشکل نفت در جنوب خراسان..... ۲۱۵
- سند شماره ۴۴: ظلم وستم حشمت الملک به رعایای جنوب خراسان..... ۲۱۶
- سند شماره ۴۴/۲: ظلم وستم حشمت الملک به رعایای جنوب خراسان..... ۲۱۷
- سند شماره ۴۴/۳: ظلم وستم حشمت الملک به رعایای جنوب خراسان..... ۲۱۸
- سند شماره ۴۵: تحریک حسام الدوله مبنی بر سرقت در جنوب خراسان..... ۲۱۹
- سند شماره ۴۶: انواع مالیات در جنوب خراسان و سیستان..... ۲۲۰
- سند شماره ۴۷: انواع مالیات در جنوب خراسان و سیستان..... ۲۲۱
- سند شماره ۴۸: مهمترب مالیات دهندگان و انواع مالیاتها جنوب خراسان..... ۲۲۲
- سند شماره ۴۹: حملات افاغنه به جنوب خراسان..... ۲۲۵
- سند شماره ۵۰: حملات افاغنه به جنوب خراسان..... ۲۲۶
- سند شماره ۵۱: قرارداد تاسیس بانک شاهنشاهی انگلستان در بیرجند..... ۲۲۷
- سند شماره ۵۲: شغل ها و حرفه های مالیات دهنده در جنوب خراسان..... ۲۲۸

اشتیاق آدمی به دانستن سرگذشت پیشینیان و شوق کنجکاوی در شیوه زندگی انسان باعث به وجود آمدن کتابها و مقالات بسیار زیادی شده، که تاریخ هر ملت و شهر را که در حقیقت شرح رویدادها و معرف پیشینه فرهنگی، سنت ها و باورها و کل روابط و مناسبات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم یک سرزمین است، را به رشته تحریر در آورده و آن را برای آیندگان زنده نگه داشته و تاریخی و فرهنگی را که در این گونه آثار حفظ می شود، تاریخ سرزمینی است که آدمی به مقتضای نیاز خود به آن سرزمین روی آورده و روزگاری در آن به سر برده و از آن پاسداری نموده است.

بنابراین هر سرزمین و هر شهر به عنوان پدیده ای تاریخ ساز صحنه وقوع رخدادها و همچون شاهدهی خاموش است که شرح هزاران داستان نوشته و نانوشته را از آغاز تا انجام در خاطره هایش به یادگار نگه داشته و همچون آدم هایش، نام و شناسنامه و خلاصه تاریخی دارد که نشان می دهد، چگونه رشد کرده و بالیده و هم اکنون به حیات خود ادامه می دهد.

این تحقیق که مجموعه ای از موضوعات مختلفی از تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... درباره جنوب خراسان، سرزمینی که همانند دیگر مناطق ایران حوادث تلخ و شیرینی را در طول تاریخ تجربه کرده است ولی بررسی تحولات این منطقه نسبت به سایر نقاط ایران کمتر مورد توجه محققین بوده است. در این رساله سعی ما بر این بود که با دقت به بررسی موضوعات یاد شده از انقلاب مشروطه تا سقوط رضا شاه، که یکی از مهمترین و سرنوشت سازترین دوره های تاریخ ایران می باشد بپردازیم.

این مجموعه به طور کلی عبارت است از تحلیل اطلاعاتی که دیگر محققین داخلی و خارجی در مورد این منطقه به نگارش در آورده، و تمام تلاش ما بر این بوده که علاوه بر منابع ذکر شده برای بررسی تحولات مذکور بر اسناد باقی مانده از آن دوره که در چهار مرکز اصلی اسناد در ایران نگهداری می شد بپردازیم. در این میان دو مرکز یعنی «مرکز اسناد و کتابخانه های آستان قدس رضوی» و «مرکز اسناد ملی ایران» نسبت به سایر مراکز غنی تر بودند تا جایی که برای خواندن اسناد آستان قدس تنها ۳۴ روز وقت صرف شد و تمام تلاش ما بر این بود که تمام اسناد موجود در این مرکز را که مربوط به موضوع تحقیق بود را خوانده و به تحلیل آنها بپردازیم، مشکل اصلی این مرکز عدم همکاری در دادن اسناد به صورت اسکن و محدودیت در دادن اسناد (به هر محقق تنها هشت سند اسکن شده داده می شد) در غیر این صورت باید در همان جا مطالعه می کردیم و از لحاظ دریافت هزینه چند برابر دیگر مراکز بود (هر سند هزار تومان). در ارجاع اسناد به جای ذکر نام مرکز

اسناد نام آن را به اختصار ذکر کرده ایم. برای «مرکز اسناد و کتابخانه های آستان قدس رضوی» از «م.آ.ق» استفاده شده. از دیگر مراکز اسناد وزارت امور خارجه می باشد که متأسفانه به علت نبود رئیس بخش اسناد از همکاری خوداری کردن با وجود اینکه یک روز کامل را در آن مرکز و کتابخانه آنجا منتظر ماندم، تنها در ساعت آخر آن هم با وساطت نگهبان موفق به خواند چند سند شدیم و تمام تلاشم براین بود. به اسنادی پردازم که در دیگر مراکز یافت نمی شد یعنی اسناد جنگ جهانی اول و روابط خارجی (افغانستان). برای ارجاع «مرکز اسناد وزارت امور خارجه» از «م.ا.و.خ.» استفاده شده است. و از مهمترین مرکز اسناد «سازمان ملی اسناد ایران» بود، به دلیل این که اسناد موجود در این بخش با اسناد در آستان قدس تفاوت داشت، اسناد مرکز ملی که در تهران نگه داری می شده و از ادارات مختلف پایتخت جمع آوری شده بودند و کاملاً بی طرفانه بوده و هر نوع سندی موجود می باشد. در حالی که اسناد آستان قدس اهداء شده خاندان علم می باشند. به همین خاطر از اهدایی برخی از اسناد خوداری کرده بودند، برای ارجاع آن از «س.ا.م.» استفاده شده از دیگر مراکز اسناد «موسسه مطالعات تاریخ معاصر» و «مرکز اسناد و کتابخانه مجلس شورای اسلامی» بودند که به اختصار از آنها «م.ت.م.» و «م.ا.م.» در متن ذکر شده است.

علت انتخاب موضوع علاقه شخصی و شناساندن تحولات سیاسی اجتماعی و فرهنگی منطقه به جامعه علمی و اهمیت استراتژیکی این منطقه برای دولت روس و انگلیس و حوادث تاریخی زیادی که این دو قدرت استعماری در این منطقه ایجاد کردند، انگیزه بیشتری در من ایجاد شد.

چهارچوب طرح تحقیق: سعی بر آن بود که مشخص شود، تحولات سیاسی و اجتماعی منطقه متأثر از چه سیاست های و رقابت های بوده و نقش دول بیگانه از جمله روسیه و انگلیس در منطقه و تاثیر که این رقابت ها بر اوضاع اجتماعی مردم گذاشته بود. علاوه بر این تشکلات سیاسی - اداری و تحولات اجتماعی، فرهنگی و همچنین نقش جنوب خراسان در تحولات یکصدسال اخیر ایران و در ادامه بررسی اوضاع فرهنگی منطقه با تکیه بر نقش حاکمان منطقه مورد توجه بوده است.

سوالات تحقیق

- ۱- آیا دولت روس و انگلیس در منطقه رقابت داشته اند؟
- ۲- آیا خاندان های حکومت گر محلی گاهی مستقل از حکومت مرکزی بوده اند؟
- ۳- آیا اقوام همسایه جنوبی از جمله بلوچ در حوادث منطقه تاثیر گذار بوده اند؟

فرضیه ها

۱- دولت روس و انگلیس در منطقه رقابت داشتن

۲- خاندان های حکومت گر محلی گاهی مستقل از حکومت مرکزی بودن

۳- اقوام همسایه جنوبی از جمله بلوچ در حوادث منطقه تاثیر گذار بودن

پیشینه تحقیق

در این زمینه تحقیقاتی صورت گرفته شده و کمتر به این دوره توجه کرده است و بیشتر به اوضاع سیاسی و نقش خاندان علم در تحولات منطقه و ایران می باشد. و این تحقیق برای اولین دوره سی و شش ساله را در این منطقه با تکیه بر اسناد مورد بررسی قرار داده است.

پایان نامه مشتمل بر چهار فصل است که در فصل اول به اوضاع جغرافیایی منطقه را مورد بررسی قرار دادیم. در فصل دوم به بررسی اوضاع سیاسی منطقه از باستان تا سقوط پهلوی اول، که با توجه به اهمیت آن در سه دوره مورد بررسی قرار دادیم. و تمام تلاش ما برای بررسی اوضاع سیاسی از انقلاب مشروطه تا سقوط رضا شاه علاوه بر منابع مکتوب از اسناد موجود در مراکز یاد شده بود. به همین خاطر تا روی کار آمدن رضا شاه بیشتر اسناد را شامل می شد ولی در دوره پهلوی به دلیل تغییر شرایط سیاسی این اسناد کمتر چیرا که اوضاع سیاسی منطقه از حالت خان و خان بازی خارج و به صورت یک ایالت واحد به نام ایالت نهم تحت نظر مشهد به صورت یک فرمانداری اداره می شد. و بیشتر اسناد باقی مانده از این دوره مربوط به مسائل اجتماعی و شکایات مردمی بوده است علاوه بر آن به رقابت روس و انگلیس در منطقه و تاثیرات جنگ جهانی اول در منطقه مورد توجه قرار گرفته. در فصل سوم به بررسی شرایط اجتماعی منطقه پرداخته شده و مقایسه به قبل و بعد از مشروطه نیز صورت گرفته است. و همچنین به رقابتهای خاندان علم و دول روس و انگلیس و تاثیر آن بر اوضاع اجتماعی مردم منطقه پرداخته شده است. و در فصل چهارم به اوضاع اداری منطقه پرداختیم. لازم به ذکر است که این تحقیق به علت گستردگی مطالب به ویژه بعد از مطالعه اسناد تصمیم گرفته شد که تنها در حوزه حکمرانی انگلیسی ها در خاندان علم بپردازیم. و همزمان با فیش برداری من پایان نامه ای تحت عنوان قاین در دوره قاجار در دانشگاه فردوسی کار می شد که در زمستان ۱۳۸۸ از آن دفاع شد سبب شد تا ما به بررسی تحولات مزبور از منطقه سده که مرز بین حوزه نفوذ روس و انگلستان بود تا نهبندان که آخرین منطقه خراسان می باشد بپردازیم.

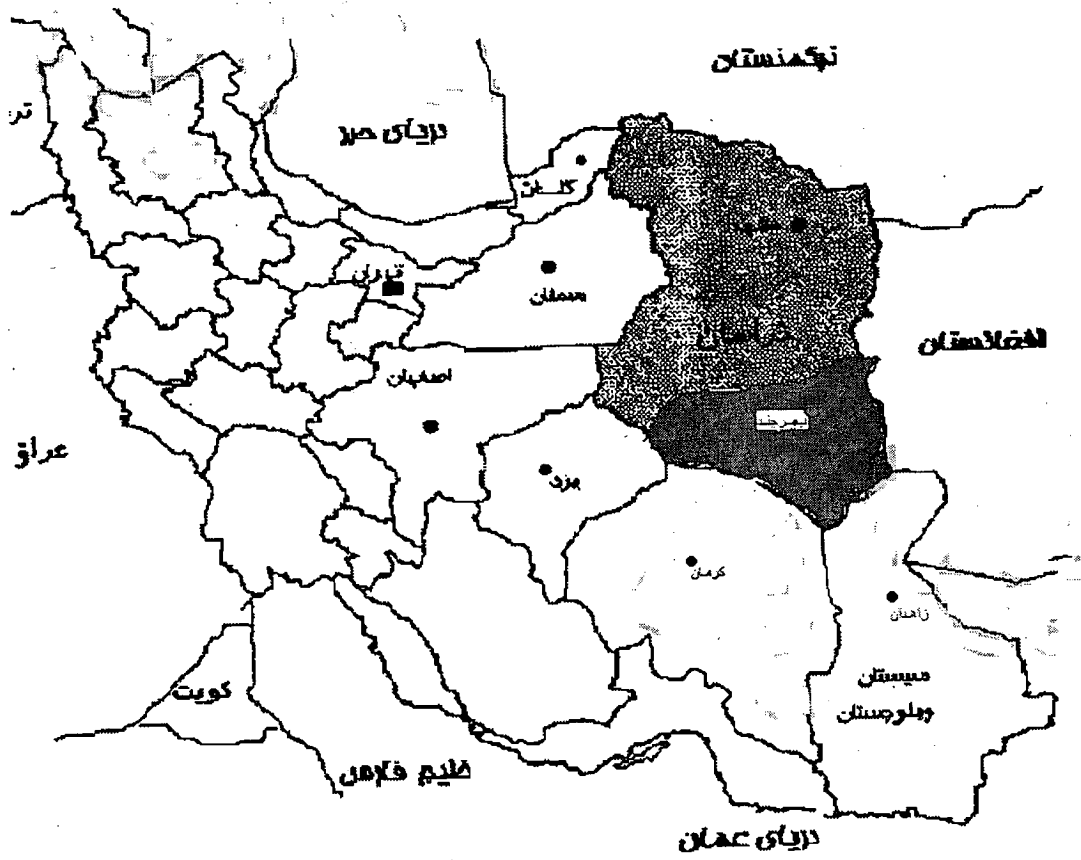
در پایان تقدیر تشکر می کنم از تمامی افرادی که با اینجانب همکاری داشتن مراکز اسناد از جمله مرکز اسناد آستان قدس رضوی جناب آقای سوزنچی و دیگر همکاران وی آقایان رعفت، حسامی، امیر زاده،

سلطانی، جهانگیری، تجویدی و خانم الهه محبوب وزهرا طلایی و در موسسه مطالعات تاریخ معاصر از آقای
فاضلی و همچنین از مرکز اسناد مجلس ، سازمان ملی اسناد.

فصل اول

جغرافیایی طبیعی جنوب خراسان

تصویر شماره ۱: منطقه مورد مطالعه در نقشه ایران و خراسان

جغرافیایی طبیعی جنوب خراسان

الف- موقعیت و وسعت

جنوب خراسان در بین ۵۷ درجه و ۵ دقیقه تا ۶۰ درجه و ۵۷ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ و ۳۰ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۳۴ دقیقه عرض شمالی قرار دارد.

ناهمواری های جنوب خراسان

ب- نواحی کوهستانی

ارتفاعات جنوب خراسان از شمال تا جنوب و در جهت شمال غربی - جنوب شرقی در سطحی نسبتاً وسیع تا مرز افغانستان و دشت سیستان گسترده شده اند. این ناهمواری ها همزمان با نزدیک شدن صفحه عربستان و اوراسیا در دوره ترشیاری ایجاد شده اند و ارتفاع آنها از شمال به جنوب کاهش می یابد.

سنگ های آهکی دوران دوم زمین شناسی در ایجاد منابع آب زیرزمینی و فعالیت های آتش فشانی دوران سوم در ایجاد کانسارهای فلزی به ویژه در اطراف بیرجند، سربیشه و نهبندان نقش اساسی دارند. اختلاف درجه حرارت شبانه روز، گسل ها و فرسایش به وسیله ی آب های روان و بادها در تغییر شکل ارتفاعات منطقه بسیار مؤثر است.

از ویژگی های مهم ارتفاعات خراسان جنوبی وجود گسل های متعدد است که زلزله های متناوبی را در این استان ایجاد می کند. از جمله این گسل ها می توان به گسل های دشت بیاض، فردوس، سرایان، بیرجند، نهبندان و محمد آباد اشاره کرد. کوهستان های استان نقش تعیین کننده ای در تأمین آب مورد نیاز مردم به صورت رودها، چشمه ها و قنات ها دارند.

مهمترین ارتفاعات این بخش، کوه های باقران و مؤمن آباد است که به صورت دو رشته کوه موازی از شمال غرب به جنوب شرق امتداد یافته اند. بلندترین قله به نام بنددر^۱ با ۲۷۸۷ متر ارتفاع، در کوه های مؤمن آباد دیده می شود از سایر ارتفاعات به کوه شاه نیز می توان اشاره کرد.

کوه های جنوبی که در ارتفاعات شهرستان های سربیشه و نهبندان قرار دارند، عبارتند از: کوه های باران، استند و کوه سرخ، بلند ترین قله این ارتفاعات کوه «شاهکوه» با ۲۶۳۳ متر ارتفاع در شمال غربی دشت چاهداسی قرار دارد.

ج- سرزمین های هموار

^۱- Banddar